

Vezető kutató: KAPRONCZAY Katalin

Kutatás címe: „Az orvostudomány története Magyarországon 1700–1848”

Kutatási időszak: 2009.04.01. – 2013.04.30.

Projektzáró beszámoló

A kutatás négy éves időtartamára két, nagy terjedelmű, több mint 125 éve kéziratban lévő orvostörténeti pályázati anyag számítógépre írására, megszerkesztésére, szakmai jegyzetekkel történő ellátására, az adatbázisok rendszerezésére és a teljes anyag sajtó alá rendezésére vállalkoztunk.

Az első kutatási anyag

A szerző neve: Fekete Lajos doktor

A kézirat készült: 1872

Lelőhely: OSZK és Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

Az anyag felépítése:

A szerző kéziratát hat korszakra osztotta, amelyet egy önálló járványtörténeti összefoglalóval tett teljesebbé.

A korszakok a következők:

I. KORSZAK:

Az orvostan pogány őseink között a keresztény hit föl vételéig, vagyis a 11. századig

II. KORSZAK

Az orvostan a keresztényhit föl vételétől az Anjou-ház trónra léptéig, vagyis a 11. századtól a 14. századig

III. KORSZAK

Az orvostan az Anjouk korától a reformációig, vagyis a 14. századtól a 16. századig

IV. KORSZAK

Az orvostan a 16. század alatt

V. KORSZAK

Az orvostan a 17. század alatt

VI. KORSZAK

Az orvostan a 18. század alatt

Részletezve:

A feldolgozást két áttekintéssel vezeti be, amelyek címe: „A magyar orvosi történeten haszna és szüksége” és „A magyar orvosi történeten felosztása”.

A szakirodalmi forrásokat összegezve a kötet végén is megadja a szerző, ezekre a forrásokra a jegyzetekben számos helyen utal. Magukat a szakirodalmi forrásokat a ma használatos címléírási szabványok segítségével egységesítettük.

Az I. fejezetben rövid áttekintést ad a korai századok magyar művelődési eseményeiről ezeket természetesen azóta túlhaladta a kutatás.

A II. fejezetben a 14. század elejéig jut el az áttekintésben, ez az anyag is még vázlatosnak tekinthető, bár itt már részletesebben szól a szerzetes rendeknek a hazai orvoslásban betöltött szerepéről, a korai szegényápolókról és kórházakról, s már tárgyalja az orvosképzés kezdeteit is. A nagy oklevéltárak, valamint Wespriemi István négykötetes latin nyelvű orvoséletrajzi lexikona segítségével ennek az időszaknak néhány jelentős orvosát is bemutatja a szerző.

A III. fejezetben a 14. és 15. századi történéseket tekinti át a szerző, bemutatva az Anjou-ház időszakának orvosait, majd a Mátyásig tartó korszakot, azután Mátyás időszakának orvoslását, ezt követően eljut a reformáció koráig. Külön is tárgyalja az orvostudományhoz kapcsolódó asztrológiai és alkímiai „adalékokat”. A már említett források alapján próbál ennek a korszaknak a jelesebb orvosaira is rámutatni.

A IV. fejezetben a hazai orvostudomány 16. századi történetét vázolja fel. Ez az az időszak, amikor már megjelennek az első, nagyobb terjedelmű nyomtatott orvosi, egészségügyi munkák, tanácsadó kiadványok, a járványok elleni védekezést segítő anyagok, a nagyobb füveskönyvek, és természetesen jó néhány babonásnak mondható kötet. Ennek a korszaknak az orvosairól már jóval többet tudunk, így a szerző is komoly áttekintést tudott adni a korszak neves gyógyítóiról, illetve a legkorábbi magyar nyelvű szakmunkákról.

Az V. fejezetben a 17. század történéseit mutatja be, amikor már jóval gazdagabb a magyar nyelvű orvosi irodalom, köztük nagyszámú fordítás is megjelenik a könyvpiacra. Ez az időszak a peregrináció szempontjából is jelentős, számosan eljutnak külföldi egyetemekre, s térnek haza a legfrissebb nemzetközi szakirodalommal és tudásanyaggal. Mindezt részleteiben is igyekszik bemutatni a szerző, nagyszámú szakmunkára hivatkozva.

A VI. fejezetben a magyar orvosok 18. századi kutató és gyógyító tevékenységét dolgozza fel. Ez a korszak már rendkívül gazdag és szerteágazó orvostudományunk története szempontjából, hiszen ekkor indul meg a magyar orvosképzés Nagyszombatban, majd az ottani egyetem áttelepült Budára, illetve Pestre, ebben az időszakban indulnak a korai hazai periodikák, az oktatásügyet egyre több magyar nyelvű munka segíti, a hazai orvosok számos külföldi tudóstársaság munkájába kapcsolódnak be, s jelentetnek meg kiadványaikban értékes kutatási anyagokat. Ebben a korszakban egyre több, a járvány elleni védekezést segítő kiadvány lát napvilágot, folyamatosan modernizálódik a sebészképzés, a bábaképzés és az orvosképzés, emellett önálló állatorvosképzés is indul. Ebben az időszakban készül az első központi közegészségügyi rendelet Bécsben, amelyet Magyarország számára is kötelezővé tesznek. A korszak végén kezdik kidolgozni a himlő elleni védőoltás módszerét. A szerző mindezekről részletes adatsorokat ad kötetében, s természetesen folyamatosan áttekinti a szakirodalmat és a kiemelkedő szakemberek munkásságát.

Fekete Lajos a járványtörténet neves kutatója is volt, s ennek tudható be, hogy kötetében rendkívül gazdag járványtörténeti fejezet található, amely nagyszámú új adatot nyújt át az orvostörténet kutatóinak. Itt olyan nagy mennyiségű kutatási anyagról van szó, hogy megnyugtatónak láttuk, ha ezt a részt a témakör neves specialistája, Prof. Dr. Schultheisz Emil külön is átnézi, s ezzel segíti a sajtó alá rendezés nem éppen könnyű munkáját. Ehelyütt mondunk köszönetet Professzor Úrnak, valamint az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak, akik lehetővé tették, hogy fekete Lajos valamennyi nagy kéziratából elektronikus másolat készüljön a kutatáshoz, egyben megköszönjük dr. Magyar László Andrásnak a latin szövegek fordításához nyújtott segítségét. A bibliográfiai rész sajtó alá rendezéséhez a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai nyújtottak segítséget.

A második kutatási anyag

A szerző neve: Kovách Imre doktor

A kézirat készült: 1881

Lelőhely: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

Az anyag felépítése:

A szerző a magyar orvostörténet korszakaihoz igazodva dolgozta fel anyagát, amelyhez nagyszámú kronológiai mellékletet készített. A szerző kéziratát kilenc nagy fejezetre osztotta.

A korszakok a következők:

I. fejezet

Történeti-művelődéstörténeti előzmények

II. fejezet

A pozsonyi egyetem megalapításától Kolozsvári Jordán Tamás járványtani munkáinak megjelenéséig (1467–1577)

III. fejezet

Az 1578-as első magyar nyelvű botanika megjelenésétől az első magyar nyelvű orvosi szakmunka kiadásáig (1578–1690)

IV. fejezet

Szentiványi Márton nagyszombati rektor működésétől a Nagyszombatban meginduló orvosi oktatás kezdetéig (1690–1770)

V. fejezet

Az első magyar nyelvű gyermekgyógyászati munka megjelenésétől a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáig (1771–1825)

VI. fejezet

Lenhossék Mihály Ignác országos főorvosi kinevezésétől az 1867-es kiegyezésig (1825–1867)

VII. fejezet

Kronológiai összegzés az 1868 és 1880 közötti időszakról

VIII. fejezet

A szélsőséges időjárási viszonyok, katasztrófák és háborúk okozta éhínségek magyarországi történetéből

IX. fejezet

A járványok magyarországi történetéből

Részletezve:

A feldolgozást bevezető tanulmányunk indítja, amelyben utalunk arra a pályázatra, amelyre Kovách doktor benyújtotta az anyagát, illetve röviden összegezzük Kovách doktor életútját.

Az I. fejezetben a szerző vázlatos áttekintést nyújt a korai századok egészségügyi törekvéseiről, eljutva Mátyás időszakáig. Az áttekintésben kitér a görög-római orvosoknak a középkori orvoslásra gyakorolt hatására, továbbá a salernói iskolának a későbbi századok orvoslásra gyakorolt hatására, valamint néhány régi magyar, gyógyításra vonatkozó írásos emlékekre. Ez tehát egyvázlatos bevezetés, a részletesebb történeti anyag a már orvostudományt is oktató régi pozsonyi egyetem megalapításánál kezdődik.

A II. fejezetben először röviden szól Mátyás időszakáról, a korai kéziratos és nyomtatott írásos emlékekről, a pozsonyi egyetemi képzés megindulásáról, az első hazai tudóstársaságról, röviden szól néhány tudományágról, s a korai orvosi leírásról, valamint a királyi és nemesi udvarok ismert orvosainak neveit sorolja fel. A korszak néhány kiemelkedő személyiségéről szól ezt követően, köztük Ficinusról, Manardusról, Paracelsusról, Sambucusról, valamint Dudith Andrásról és Kolozsvári Jordán Tamásról. Utóbbinak a munkásságára visszatér a járványtörténeti fejezetben is. A fejezetet egy olyan kronológiai összegzés zárja, amely a korszak legfontosabb egészségügyi történéseiről, valamint a megjelent kiadványokról ad számot, de a járványtörténeti adatsorokat nem itt tárgyalja, hanem a kötet zárófejezetében.

A III. fejezetben a már egyre gazdagodó hazai orvosi irodalom fényében tekinti át a történéseket egészen 1690-ig, amikor is a latin nyelvű orvosi munkákat folyamatosan el kezdik kiegészíteni a magyar nyelvű összefoglalók. Érdekes módon botanikában már 1578-ban kiadásra kerül magyar nyelvű kézikönyv, míg az orvostudományban nagyobb magyar nyelvű munka csak jó száz évvel később készül. A szerző áttekintést ad a korszak legfőbb szellemi irányzatairól, kitér néhány szakma rövid áttekintésére, majd a fejezet kiemelkedő része a korszak tudós személyiségeinek bemutatása, kezdve a Prágában élt Jessenius munkásságával. Ezt követően részletesen szól Apáczairól, Pápai Párizról és tudós kortársaikról. A fejezet legnagyobb egysége egy nagyon részletes kronológiai áttekintés, amely kitér a botanikai, zoológiai, természetfilozófiai nyomtatványokra is, s emellett természetesen részletesen tárgyalja a magyar orvosoknak hazánkban és külföldön megjelent főbb publikációit. A fejezet a szerző számos, saját maga által „előásott” adatsorát tartalmazza, köztük olyanokat is, amelyek az orvostörténeti áttekintések többségében nem olvasható. Ezeket a kronológiai fejezeteket fogják tudni az olvasók a legjobban használni.

A IV. fejezetben a XVIII. század különböző európai orvosi elméleteiről, s azok magyarországi hatásáról esik szó. Ez az az időszak, amikor nagyszámú diák tanul európai egyetemeken, szükség van a peregrinációra, hiszen a hazai orvosi felsőoktatás csak 1770-ben veszi kezdetét. A szerző részletesen szól a magyar diákok által oly sokat idézett Boerhaawe, Hoffmann és

Stahl, valamint a század második feléből Cullen és Brown tanításairól. Maga a szerző a törvényszéki orvostan művelője volt, nem véletlen, hogy könyvének ezek a legkidolgozottabb fejezetei. A hazai tudósok közül részletesen szól Fischer Dánielről, Késmárk tudósáról, a pozsonyi gyógyszerészeti taxa közreadójáról, Torkos Justus Jánosról, a Pozsonyban és Debrecenben orvosként működő, majd német egyetemeken komoly professzori méltóságokat betöltő Segner János Andrásról, a hazai orvosi kart elsőként megtervező Perliczi János Dánielről, a járványtan neves szakértőjéről, Chenot Ádámról, a diétetika nemzetközi mércével mérve is kiváló erdélyi tudósáról, Mátyus Istvánról, és a neves nagyszombati professzorok közül Trnka Vencelről és Winterl Jakab Józsefről. A kötetnek ezt a fejezetét is nagy összegző kronológia zárja, amely az 1690 és 1770 közötti időszak reáltudományi, orvostudományi, közegészségügyi és felsőoktatási törekvéseit összegzi.

Az V. fejezet középpontjában már a hazánkban is megindult orvosi felsőoktatás áll, s a szerző számos ponton vizsgálja azoknak a külföldi szakembereknek a kutatásait, akik hatottak a hazai orvosi szemléletmódra is. Emellett kitér a korszak legfontosabb bölcseleti rendszereinek bemutatására is, köztük Kant és Schelling filozófiájára-természetfilozófiájára. Szól az első bécsi orvosi iskoláról, és az akkori természetgyógyászokról, köztük Mesmerről és a mesmerizmusról. Itt már módja van a szerzőnek arra is, hogy az egyes orvosi szakmák történetét tömören összegezze. Ebben a fejezetben is néhány általa jelentősnek tartott magyar szakember munkásságát külön-külön is elemzi, s köztük nagy jelentőséget tulajdonít Kempelen Farkasnak a beszédképző szerveget bemutató munkájára. A fejezetet rendkívül részletes kronológia zárja, amely kitér az egyes szakmák első magyar nyelvű műveire éppúgy, mint a hazai orvosi tankönyvirodalom legfontosabb korai darabjaira. Egy-két helyen utal a periodikákra is, de azokról egy önálló fejezetben részletesen is beszámol.

A VI. fejezet, lényegében az orvostörténet utolsó nagy áttekintő fejezete, amelyben a szerző 1867-ig jut el mondandójában. Itt is kiemel egy-két kulcsfontosságú szereplőt orvosi múltunkból, köztük például Lenhossék Mihály Ignác országos főorvost, s elemzi az általa képviselt élettani iskola eredményeit. Itt a szerző már elsősorban orvosi iskolákról beszél, szól a második bécsi orvosi iskoláról, a természetrajzi iskoláról és másokról. Ismét tömören bemutatja az orvosi szakmáknak a történetét, erre a korszakra szűkítve. Ekkor kezdik alkalmazni az elektromosságot az orvosi gyakorlatban, amelyre szintén kitér a szerző. A kiemelkedő hazai orvostudósok közül – Lenhossékon túlmenően – bemutatja Bugát Pál, Töltényi Szaniszló, Sauer Ignác, Pólya József, Eckstein Frigyes, Schoepf-Merei Ágost, Balassa János, Kovács Sebestyén Endre és Semmelweis Ignác munkásságát. Szól néhány kortársáról is, majd következik a szokásos kronológiai áttekintés.

A VII. fejezet csupán egy rövid kitekintés az 1868 és 1880 közötti időszakról.

Jóval nagyobb terjedelmű viszont a VIII. és a IX. fejezet. Előbbi a szélsőséges időjárási viszonyok, katasztrófák és háborúk okozta éhínségek magyarországi történetének néhány szomorú eseményét tekinti át kronológiai rendszerben, utóbbi pedig a múlt legnagyobb hazai járványainak kronológiáját adja. Ezt követően maguknak a járványoknak az orvostörténeti elemzése következik, illetve a járványok elleni védekezés hazai történetének főbb összetevőit mutatja be. Külön-külön egységként elemzi a tifusz-, pestis-, kolera- és szifiliszjárványok sajátosságait. Szól a karantén-rendszer hazai múltjáról is.

Magához a kötethez számos magyarázó jegyzetet készített maga a szerző és jó néhány jegyzetet készítettünk a sajtó alá rendezés során. A kézirat nagy adattári összefoglalóit a kronológiában helyeztük el, de meghagytuk önálló táblázatként a Nagyszombatban alapított orvosi kar professzorainak 1867-ig tartó névsorát, a sajtótörténeti áttekintést.

A harmadik kutatási anyag

A második kutatási anyag egyik nagy egységét alkotják az egykori egyetemi orvostudományi disszertációk, amelyeket a hallgatók a nagyszombati, a budai, a pesti és a bécsi egyetemen védtek meg. Úgy gondoltuk, hogy szerencsésebb lenne egy önálló adatbázisba közreadni, mint belesűríteni a kötetbe, már csak azért is, mert a Bécsi Nemzeti Könyvtár jóvoltából hozzájutottunk maguknak a disszertációknak a szövegéhez is.

Ezekből készítettünk egy önálló adatbázist, amit elhelyeztünk az interneten is, hogy azt mások is tudják használni. Több mint 500 disszertációt töltöttünk fel, ezek részben latin, részben latin nyelvűek, s készítettünk az egészhez egy szakrendi mutatót is, figyelembe véve, hogy a XVIII–XIX. században még nem voltak mindig egyértelműen elkülöníthetők az egyes szakterületek, így több disszertációt nem csak egy, hanem két vagy három kategóriába is besoroltunk. Ez az adatbázis komoly segítséget ad majd az orvostörténészek és az orvostörténeti doktori iskolák hallgatói számára.

A két nagy orvostörténeti kötet sajtó alá rendezése nem volt egyszerű feladat, mert a fennmaradt kéziratok több kéztől származó írásművek, akkoriban ugyanis a nagy pályázati anyagokat a szerzők nem saját kézírásukban adták be, hanem általában tanítványaikkal készítették arról átiratot. Egy-egy tanítvány azonban elég „csúnyácskán” írt, s bizony gondot okozott egyes kifejezések kiolvasása. Maguk a bibliográfiai adatok sem voltak mindig hibátlanok, több helyütt a címleírások nem voltak teljesek, s néha pontatlan átírások is bekerültek a szövegbe. Ezeket mindenütt igyekeztünk javítani, s érvényes ez az első és a második műre egyaránt. Magyarázó jegyzetre ott is szükség volt, ahol hiányzott egy-egy személyiség keresztnéve, valamint pontos születési és halálozási évszáma. Ezeket is végig pótoltuk a kéziratban.

Mindhárom anyagot OTKA-kutatásunk számával láttunk el.

Összegezve

Az első, megjelent kutatási anyag címe: Magyar orvosi történet.

Alcíme: Fekete Lajos doktor 1872-es kéziratának szerkesztett, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott változata.

Összeállította: Kapronczay Katalin.

Sajtó alá rendezte: Gazda István.

Kiadók megnevezése: MATI – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.

Megjelent: 2011-ben

A kötet ISBN száma: ISBN 978-963-9276-95-6

Terjedelme: 330 oldal

A sorozat megnevezése: Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 91.

A második, nyomtatás alatt álló kutatási anyag címe: Az orvostudomány története Magyarországon 1467–1867

Alcíme: Kovách Imre doktor művelődéstörténeti kitekintést is tartalmazó adattári jellegű feldolgozása. Az 1881-es díjnyertes pályamű szerkesztett, tömörített és jegyzetekkel ellátott változata.

Összeállította és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Kapronczay Katalin

Sajtó alá rendezte: Gazda István

Kiadók megnevezése: MATI – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

Megjelenik: 2013-ban

A kötet ISBN száma: ISBN 978-615-5365-02-7

A sorozat megnevezése: Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 97.

A harmadik kutatási anyag címe: Régi orvostudományi és gyógyszerészeti disszertációk 1729–1849

Készült a MATI – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár közös gondozásában.

A megjelenítést a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézete tette lehetővé.

Terjedelme: 504 disszertáció, teljes szöveggel

Formája: online, szabad hozzáférésű adatbázis, szaktudományi csoportok megjelölésével.

Kereshetőségek: szaktudományok szerint, nyelvek szerint, védés helye szerint, szerző szerint.

A gyakori, illetve azonos nevű tudósok esetében születési és halálozási évszámukat is megadtuk.

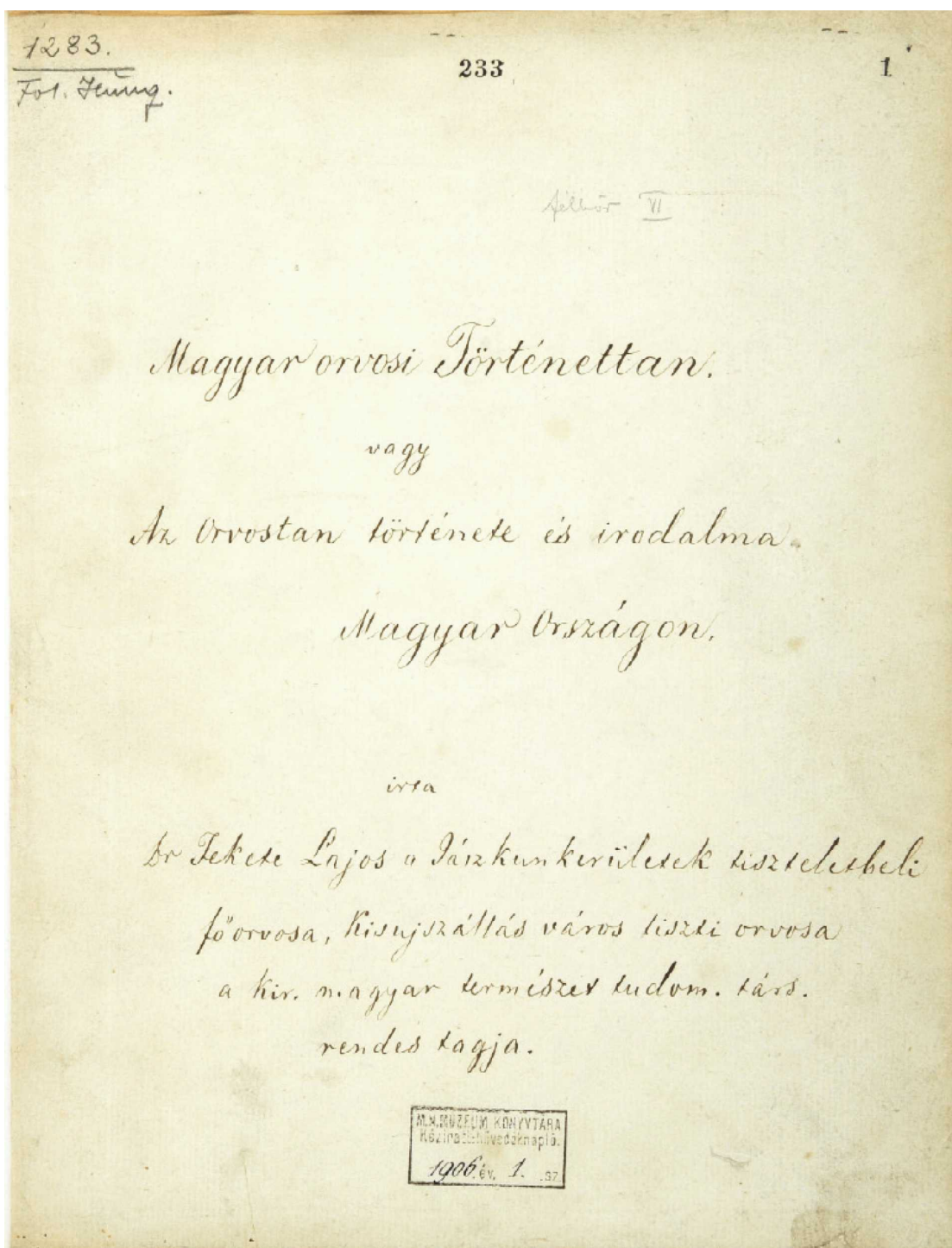
Elérhetősége: <http://www.orvostortenet.hu/disszertaciok/?page=4&type=2>

Köszönettel tartozom az OTKA-nak, hogy lehetővé tette, hogy ezt a több mint száz éve kéziratban fekvő, értékes orvostörténeti adatbázist nyomtatásban is közreadhattuk, illetve hogy a második anyaghoz egy internetes adatbázist is módunk volt csatolni. Köszönettel tartozom kutatóhelyemnek, a Magyar Tudománytörténeti Intézetnek, amelynek munkatársai segítségemre voltak ezeknek a hatalmas kéziratoknak a sajtó alá rendezésében. Az elkészült munkákról az orvostörténeti-tudománytörténeti kongresszusok keretében részben már beszámoltunk, részben pedig idén ősszel fogunk beszámolni.

Budapest, 2013. május 30.

Dr. Kapronczay Katalin
vezető kutató

Fekete Lajos eredeti kézírata néhány oldalának fotómásolata

Tartalom.

1. §. Ertelem határozás.
2. §. A magyar orvosi történetnek haszna, és szükségé. -
3. §. A magyar orvosi történeten felosztása.
4. §. Az orvostan pogány őseink között a keresztény hit felvé-
seléig, a XI. századig. -
5. §. Az orvostan a keresztény hit felvételétől az Anjouk ház
önuralmáig; vagy is a XI. századtól a XIV. ig. -
6. §. Az orvostan a szerzetesek kezében, és e korszaki
harai kórházaink, és ápelláink. -
7. §. Az orvostan lényege e korszakban. -
8. §. Orvosképző intézetek e korszakban.
9. §. E korszak jelesebb orvosai Magyarországon.
10. §. Járványos és ragályos kórak e korszak alatt.
11. §. Az orvostan az Anjouk korától a reformációig,
vagy a XIV. századtól, a XVII. századig.
12. §. Az orvostan az Anjouk alatt.
13. §. Az orvostan az Anjouk után Mátyásig. -

egyik katonájának, ki igen nehéz csarban szenvedett, 3 nap mulva, egészsége helyre állt. Egy parasztnak was való fején, melyre erősítés lévén rá akarták, nem engedték meg neki a monostor ajtaján belépni, hanem a szent vértanú képöngyére hozta alá az ő fejét, s idevén a képe alatt, a földre veté, is a paraszt meggyógyult. Ezenig pedig midőn a szent vértanú vére fölözött, s egybe gyűjtve, dénybe elrakták, ennek érinthetése, sőt gyengítő meggyógyult.

Szent István király nagyobb legendájában, * (XII. századi mű, az osztrák-honi sz. kereszt. monostorban lévő codexből) olvassuk: hogy valahányszor egy vagy más ember betegségnek hirtelen felébredt István királynak, orvososágyánál egy kis darab kenyeres, almás, vagy illatos sütemény, s még éppen kezénél vőle, küldte neki. s parancsolá: hogy gyűgyulán keljen föl, s sevisse

* Szent István király emlékirata a magyar kereszténység I. századáról. Bpest. 1860.

83
 Szent István királyhoz, a beteg azonnal vissza nyert egészségét.*

Hasonlóképp feljegyzése a történelem, * (Lap. 1083. ban Szent István királynak a szent vértanú vére fölözése alkalmával, midőn koporsójára felnyitották volna, sly által az egész szent, minős az ott jelenlévők soka nem ismertek, is minden ez alkalmával az megjelens beteg meggyógyultak, a vakság lázadás, a belső fejfájás, a székrekedés, a diétákkal engedelmeskedni vissza nyerték. —

Szent István király emlékiratainak 12. fejezetében * feljegyzése van: hogy a mindeközös király testvér Mátyás érkezik, is az emberiség egészségét megadva szaga körül állottak, a körül állók körül alakít: az

* Magyar krónika Péter Dergely. 1729. kassa. 1164. lap. Toldalagi Spangár András, jezsuita. —

* Főúr Cod. Diplom. Tom. I: pag. 458-459.

* Linzbauer. Cod. Janis. medic. Tom. I: pagin. 13. —

* Szent István király emlékirata. Bpest. 1860. —

inté, s mely fölteni engedti: hogy fölvezet gyűgyőzőerű-
 helyül is bírni lehet, azon korba esik, midőn az arab
 gyűgyőztársághoz képest, fölvezet gyűgyőztárság még
 aligha létezett Európában. — Buda város intézményei-
 ben (1244-1421): korábban, már egy ebből, a 102. Szólt
 a gyűgyőztárságról, ebben rendelkezik: hogy a gyűgyőz-
 társak csupán gyűgyőztársak áruljanak, is gyűgyőztárs-
 helyük (officina) vasárnap, és ünnepnapon is nyitva
 tartandó, hogy a betegeknek éjjel nappal kioldgathassák
 a gyűgyőztársat. E sz. ből azt hoztuk ki, hogy Budán nem
 csak a királyi udvarnak, de a városnak is lehetett gyűgy-
 társára, mert az udvari gyűgyőztársággal a város nem

A legrégibb gyűgyőztársák időszerűsége, a bu-
 dai (1303.) az esslingeni németekben (1317.) angolban
 a londoni (1345.) a lipcei (1370.) auburgi (1370.)
 prágai (1409.) bairói (1440.) sándgári (1458.) frankfurti (1472.)
 berlini (1488.) párizsi (1484.) hálai (1493.) stb. —

89
 a rendelkezés volt, sőt az világosan gyűgyőztárs-
 ság, (Von den Apotheken.) szóltván az idétt statu-
 tum, olvastunk nem egy, hanem több gyűgyőztárs-
 helyt létezni, már a korban Budán. —

Itt maradt föl ránt a bosszúból, egy orvosi rendelvény
 a mell baj ellen, melyben a magyar, részint magyar orvosi gyűgy-
 társak, azután hímeshek, is orvosi rendelvény meg-
 lés gőh beültet, fekete tentával, papírra van írva,
 írásmód hiányzik, de az írásmód, indósnak szerint 1400.
 tájra mutat; kézirata az Szent István király a magyar nyelv
 társaság megalapításától a régi magyar nyelv emlékek II. kö-
 tetében. A régi kéreke:

Sengben	}	3 flübes 110 jneherék.
Hahay		
dragorium	}	3 quot j loth.
kechgehelej		
diusmok		
fenyvmok		
1000	}	3 gft manipuli unū.
sallucia		
obruca		
thyahara		

178. Az alchymia is ennek befolyása az orvostanra: az asztrológia hívt egy más, ujjonnan feltalált tudomány az alchymia is nagy befolyással volt az orvostanra, lássuk antihippon:

a végén alig van az az igen régi, az egyiptomi papok találmánya, kik e sűrű sere...

Az alchymia, vagy arany készítés mestersége, vagy ha jobban vesszük - tudománya, nem e korzok találmánya, mere...

És ami, máj Diocletian római császár, mine az állam léte, vesztés befolyása, végig az elcsúszta, és újított pápai parancsok folytán 1273. ban IV Kelemen pápa is meg...

8. Linczbauer J. Cod. Sanit. Medic. Hungaricae Tom. I. p. 74.

Szára azonban e találmánok, megderék e tan még annál inkább, is elfogott a világot korai is, különösen az orvosok köré; s a tudományok történeti tanúságos erre arról, mely...

Az alchymia arany készítésével foglalkozott, azaz azon mesterséggel, mellyel lehetne egy szersz találni főt, mely a nem...

az alchymia... találmánya... az orvosi... találmánya... az alchymia... találmánya... az orvosi... találmánya...

drágaságba fa bimbó, és venni kezd, és helyre győltessé rogyan, sokan meg keltek miatra.

1585. az az bíró, a Magyar, 1591. helyell együtt debrecen... 1596. ban, Magyar, török is kuzára orvágatban nagy előg ha...

Mivel a tudomány történetét vizsgáljuk, és vizsgáljuk látnak egy millió pillanatát véne az ország politikai helyzetét...

A 17th század haránt elejében egyike volt a legvirágzóbb időszaknak, a tulajdonképp Magyar ország csak néhány megyét állott, danabokra róla szaggatva, Budán a főtől...

annak a nemzeti ön álló nyelvi, műveltségét győltessé történe...

Fajdatan csak ugyan, - mire a nemzeti ön önére lehangolag hat a más állítani fogunk, de ki kellet igazán mondanunk...

nem az illóni iktelen szentek rendszere, — mely szerint minden
 leány kétévvel meggyógyul, — nem illóniában állott.

Földi János (1755 — 1801.) született N. Szabolcsán, szegény
 és szülői, az orvosi pályára sok nélkülözést után kétkézi de.
 1781-ben lett Kálasi rektor, majd az orvosi tanács elnöke, majd
 lemondott a hivataláról, és az orvosi választásokat el, sőt 1794-ben
 a Kálai kórház főorvosává választották. ^{1794-ben}

A választás után, nemek a magyar orvosi irodalomban sokat
 írtam feltehető említkez emléke, kivált a műszavak magyar
 nyelvben. Földi János története, melyről már fentebb utaltam
 és megjelöltem a magyar nyelv
 tudományról, Bécs 1793.

Földi János orvosi irodalmi tevényt — Földi, mint lengyel és kétkézi te.
 története orvosi irodalmi magyar nyelvéről
 és általános történetéről, kora halála előtt feladta és a magyar orv.
 nyelvéről írt — orvosi irodalmi irodalmi irodalmi alapját.
 1781-ben született, és 1801. április 6-án halt meg. Házasságban

Endlicher János (1763 — 1833.) születésű német orvos,
 tanulmányait végezte a bécsi egyetemén, hol a levelezés és
 nyelvi, a német egyetemhez is bejárta, s az ottan diáktársai
 általi eszességét és a hárs orvosságát hívták meg, a prágai
 halála után, általánosan közösen választásá látszik, hol rövid
 időre nevezte, hogy szent magának, s érdemei méltóságát
 városi orvosa is választották, mely hivatalát 20 éven át

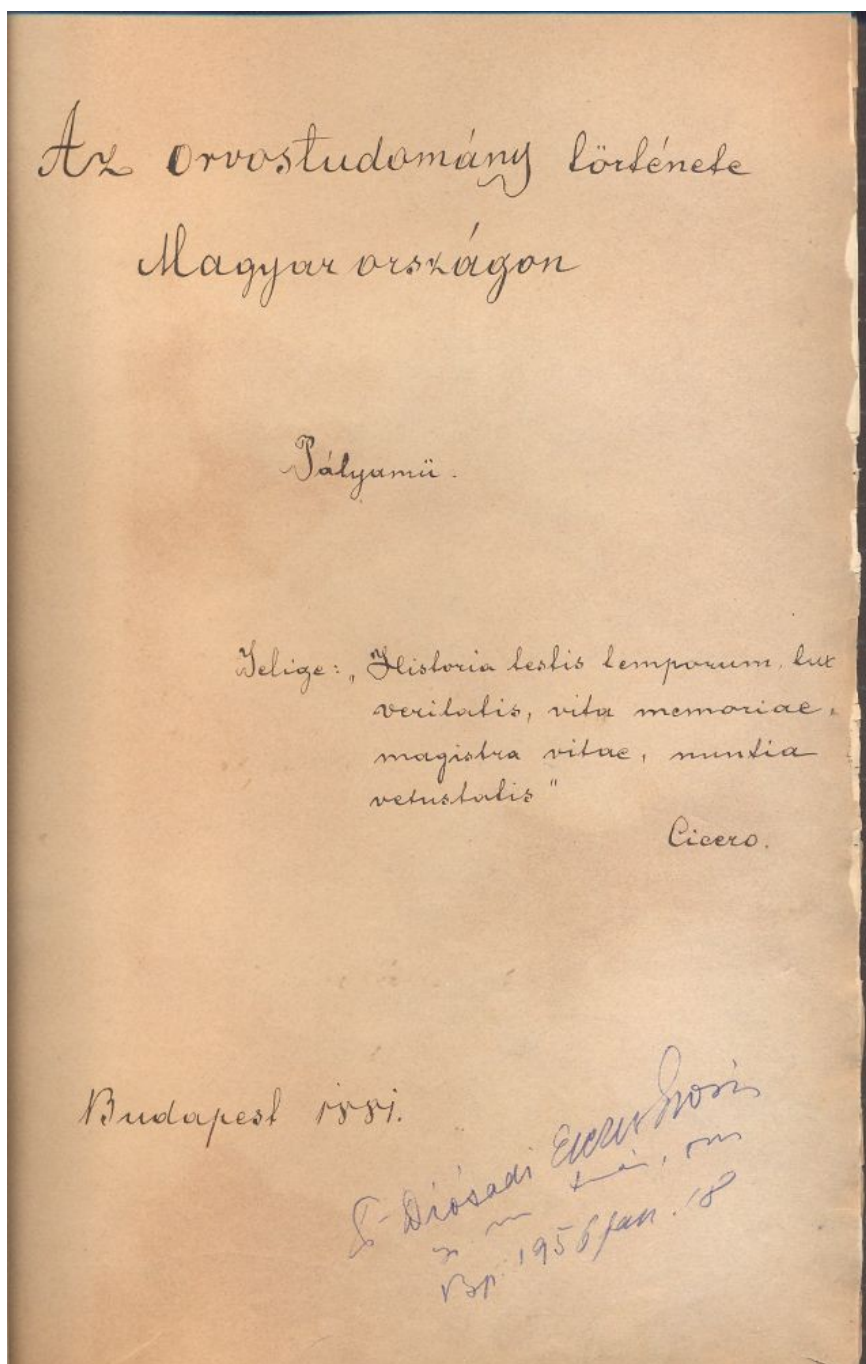
207

hárs dunnal műnyelvi, és a mai orvosi műnyelvi körs hogy mind nagy
 a kedvesség: néhány használatból kéne az műszavak felmuta-
 tásával szembejuttatni. Hárs műnyelvi körs = ma szelag.
 inachus = ma izom, arachus = ma mirigy, exsuis = ma ideg,
 virens = ma nyílkevények, aster = ma ács, virens = ma virens,
 exsuis hárnya = billengető, typhus = sárgya, horreum =
 nyugalgy, seldaganat = ligdag, fusca mirigy = górcsoly, saligo
 daganat = vírdag, itesidaganat = vízidag, virepalans = habarca
 saktatis = terv, magyitváshus = hasnyalmirigy, gerinca = csigo-
 lya, vira = irado, nyelögige = bárding, lehelögige = ligési.
 agyél hárnya = vese izom, haj = csoplek, nádra = méh, nádra
 fogácsa (tombinál. miasa) = méhlepény, fejtusi vagy dr. dr.
 talare = orbáca, csöfely = szoty, fujó bonyolig = sáprör,
 franc vagy bujadög = buja kör, buja mirigy = dob, füge-
 mölcs = függőly, görsnátha, vagy fultasató húrú = keh
 rüngés, lig görs = várskör, oldalmilolás = mellhársyalat.
 skótát hímli = vörheng, nátha fejtás = csur, kúsi = húg
 gyulladás = lob; min. v. v. mint lámsfogjuk. — nagyobb részt
 büntés fel állotta, s az ő érdéig használatban véleki.
 Hárs Jánossal együtt ily tárgy munkása volt meg e szelag.

293

Kovách Imre eredeti kézírata néhány oldalának fotómásolata

e rendszer szerint, abban áll, hogy az élő szervezet ingerek által
 irgalmazott (excitabilisok). Az excitabilitás székhelye az ideg-
 rendszer, mely alatt Brown az idegeket és izmokat együtt érti.
 Young alatt minden ingerelhetőséget érteni hatály érlelik. Az
 ingerek külsők és belsők. Külső inger a vér, a test nedvei,
 a lélek működése, a szemérvény, az indulatok. Feltételezés
 szerint az élet nem más, mint ingerek által feltételezett és
 kényeztetett állapot (vita status coactus) Brown is azon né-
 velten van mint Stahl, hogy a szervezet szervezetét és élet-
 nőt főlegesen ismeri, hiszen minden az ingerek és ingerelhe-
 tőségtől függ. Az egészség az ingerek közepes mennyisége és
 erőssége, s az ingerelhetőség közepes mértékétől származik;
 a betegség pedig az ingerek és ingerelhetőség öregsége vagy
 erőtlensége. Az egészség és betegség közt van a köz-
 hajlam vagy opportunitás állapota. A halál vagy az in-
 gerelhetőségnek ingertelenség miatti elcsapódása, vagy az in-
 gerek túlságos behatása után fellépő kimerülés vége elő-
 az ingerek minőségbeli különbsége nem fontos; pl: csak me-
 nyiségbeli különbség van az egy azon irgalmazás közt mely
 vérzés, indulat vagy opium által érlelik élő és külső
 ingerek közt legfontosabb a hő, a húsipólaték, fűszerek, alko-
 hol, moschus, illékony lúgok, aether, opium. Ingeret elvo-
 nolag hat a hűvös, éhség, vér és név vesztésegek. Megkülön-
 bösztetik körvellen és körveletl asthma. A körvellen támasz pl:
 vízvesztésekből, mikor is az ingerelhetőség felhalmozódik, mi-
 által esetleg ingerek is telmes irgalmat okoznak, mely esetleg
 ingerek felől a fagyott tagok hővel törvétele, vagy éhség fel-
 tén kimerültségnél az érlelik. Körveletl asthma az, mikor ke-
 remes ingerek merítik ki az ingerelhetőséget. A körülmény nem
 a tünetekben korlátolt jelenségekre nyúl, hanem arra: vajon
 helybeli általános, sthenicus, körvellen vagy körveletl asthma-
 sá alapul-e a baj, s a fokozott vagy erőtlenség ingerelhetőség

Az első bécsi iskola

Ez alatt a von Swietenól alapított iskolát értjük, mely mint egy felejtés volt a leydai híres anyainkét. nek, s általában Boerhaave féle elvekkel vallott Sienham és Hippocrates tanáival vegyítve. Mind Swieten, mind De Haen Boerhaave tanítványai voltak. Az első bécsi iskola tehát hírnevét ép nyí Büfföldieknek Köörönhetett, mint a második (Scoda-Rokitanski féle iskola) a eseteknek. De Haen tekintendő voltaképen az ezen iskolában követett eljárás megalapítójának. Ő pontos megfigyelést, s egyetértő gyógykezeltet ajánlott. Is körjelésre nagy súlyt fektetett, s a lárokban árpamagyalat szerelt rendeltetmi savanyús és mézes italokkal, káplalék elvonalással. Itt. Itgynevesett hárses szerketet nem szereltet, a terméketet munkálkodásban nem akarta savarni. Flangsatokat, hashajlatokat ritkán, s csak Kellő időben adott. Is betegséjeket jó és rossz indulatokra osztja, a válságor napot annak ismét alkalmasra, de bevallja hogy az egy napos láron kívül minden betegség lehet rossz indulatú, sa pestis kivételével mindvégig lehet jóindulatú. Is hőmérséklet alkalmasra, Is egész ségtant nagyra becsült, s ki-primitja a betegségtől a magánosakra s államra károsalható károkat. Annál Kötönöselle hogy ellenre-Kezeldni fereső természetének hűddel, s el nem fogadja a hirtelő olvasról érő kámb, nyí hogy a mi Raymann itda-munt e kéren 50 évvel élési meg.

Legnagyobb szerjédelmi rendszert adott csak.

igényeit is, melyben a megbirálandó szerepel. E körben pedig az orvosi rendszerekben is a természetani iskola gyakorlatosa határát, s a kor kívánta igényeknek Wintert eléget akart tenni, mert Schiller szerint: az ki a kor legjobbjainak eléget tesz, mintha kéremek éle.

Érdekes Wintertnek az hogy első volt ki a vegytanban a dualisticus rendszert egész teljességében alkalmarta. Savoknál csak érintette a dualizmust, Berthollet csak részben az aljakra nézve dolgozta ki, ellenben Wintert egész teljességében. Berthollet kétféle 1) savak általános tulajdonságai: acéltás, egyének elleni reactio. 2) Egyének tulajdonságai: acéltóság, savak elleni reactio. Eki először formulázta Berthollet, de Wintert után Wintert továbbá az ellentétet rav is igényt kért a szervi vegytanban is keresztül vilt. Kísérletei csaknem az egész tudományos világ ügyeire foglalkoztattak, s műve után számos jeles vegytani munka jelent meg, melynek: Koester: *Materialien zur Erweiterung der Naturkunde. 1805.* „Versted: *Materialien zu einer Chemie der 19. Jahrhundert.* Regensburg 1805.

Megemlítendő végre hogy Wintert saját módszert követe és ajánlott az ásványvizek elemzésénél, melyet a monarchiában hamarabb is meg követtek, s melyet Aesterreicher József budai egyetemi tanár isy oximű műveben ismertetett: „*Analyses aquarum Condensium item aquae Salsapariensis et acidulae Turendiensis praemissa methodo professoris Winteri cum tabellis.* Wrenne 1781.

Érdekes végre Wintertnek hogy a vegytan terén Nagyszabotba s soliditataba hozott bennünket a tudományos világgal, s hogy a gesti egyetemén is megjelentette azon neve-reket vitakban, melyek a vegytan alapszörvényei felett folytattak. Igaz Wintert nagyobb bölcselő volt mint chemicus, speculatiói jobbak mint kísérletei, de e kísérletekben sem pa-

375-4

Sauer, a magyar Schönlein, a bécsi leleckerházi bo-
 teg osztályának vezetője, az osztrák Kormányzat Gyász-
 orvóságban, a bécsi cholera kórházban, Csehországban fő-
 járóbeteg orvos, a m. kir. egyetemen a tüdőcső kór és gyógy-
 samak az orvosok számára rendelt intézetben 20'óron át-
 tanára, a m. kir. egyetem rectora, orvosos főorvos, a m.
 tud. academia tagja. Itt legriválóbb alakja az iskolának.
 Míg egy más fejezetben említettük, hogy a physiaini rias-
 gálati módszer ép azon időben honosult meg Bécsben,
 midőn Sauer Gy. Euzensdorffban városi főorvos volt. Bécs-
 be visszaterve csakhamar elrajzoltatta az, s a Propaganda
 és hallgatóteremtésről írt fenti munkájában. Ebbeli tanulmány-
 is körölte is. Ő volt az első egyetemi tanár, aki nálunk
 a leleckerházi módszerét egész terjedelmében előadta. Említettük
 hogy a Propagandát és hallgatóteremtést Bene Ferenc is által-
 mazta már, de pusztán francia forradék nyomán, s nem
 a hangtana alapított rendszer szerint, ez alkalma-
 ras egyébiránt meglatosik nem volt nagy terjedelmi,
 mert a túlválós tárgyalásánál pl. a fenti körülményben
 Bene maga mondja, hogy súlyos esetekben nem mesterálja
 a betegét a módszerrel; a betegség történetlana amenny
 is elég felvilágosítást nyújtván.

Sauer mint Bene fura azon jeles emlékeztetőben
 Rófielt melyet D. fölött tartott - inductiv rendszerbe köve-
 tett majd ellenes, majd örvényelő tanulmány szerint, sze-
 rette a Soerates féle (Kihendés módszer) Avta konitvá-
 nyait a gyógykezeléssel való kapcsolástól, mind a gyógyke-
 relő mind a várakozó gyógykezelésben való túlválástól, a ha-
 sályosabb szerék nagyobb avagolásától. Itt.

Ellint egyes eclecticus Boerhaave, Frank P. Con.

/.